

بررسی سکه‌های عرب‌ساسانی اشکفت روستای دوکوهک ارسنجان، فارس


ابراهیم روستایی فارسی^۱ ID، ولی زارعی^۲ ID و زهرا نعمتی^۳ ID

چکیده

سکه‌شناسی عرب‌ساسانی، می‌تواند نقطه عطفی در سکه‌شناسی دوره ساسانی و اسلامی باشد که با مطالعه آنها اطلاعات بسیاری درباره روند فتوحات، فاتحان و حکمرانان، جغرافیای سیاسی و اداری و ... به دست می‌آید. در زمستان سال ۱۳۹۰، چهار سکه از اشکفت کوچکی در بالادست روستای دوکوهک شهرستان ارسنجان را ولی زارعی یافت. سکه‌ها در گذر زمان و بر اثر عوامل مختلف طبیعی و انسانی دچار اندکی فرسایش شده بودند. نقش‌ها، مضامین نوشته‌ها و تصویر این سکه‌ها با درهم‌های ساسانی تفاوتی ندارد، اما بر اساس نوشته‌های رو پشت سکه‌ها، به سده نخست هجری قمری تعلق دارند و در دسته سکه‌های عرب‌ساسانی قرار می‌گیرند. دو مورد از سکه‌ها، به ترتیب در ضراب‌خانه‌های بیشاپور و داراب‌گرد و تاریخ ضرب آنها ۴۳ و ۷۵ ه. ق است که بر آنها نام حاکمان مسلمان عبدالله ابن عامر و مُهَلَّب بن ابی صُفْرَه به خط پهلوی آمده است. دو مورد دیگر، فاقد نام فرمانروای عرب هستند و بر آنها به خط پهلوی نام خسرو دوم (خسرو پرویز) دیده می‌شود که تاریخ‌های ۳۳ و ۵۰ یزدگردی را بر خود دارند و به ترتیب در جی و نهاوند ضرب شده‌اند. در پژوهش پیش رو افزون بر مشخص کردن مکان کشف سکه‌ها، به مکان ضرب آنها و جغرافیای تاریخی دشت توابع ارسنجان و روستای دوکوهک در دوره ساسانی و سده‌های نخست اسلام پرداخته شده است.

واژه‌های کلیدی: ارسنجان، روستای دوکوهک، سکه، عرب‌ساسانی، عبدالله ابن عامر، مُهَلَّب بن ابی صُفْرَه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱. کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز، تهران، ایران (نویسنده مسئول)  ebrahimroustaeefarsi@gmail.com

۲. دانشگاه پیام نور صفاشهر، فارس، ایران.

۳. کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مشخصات مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۲/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۴/۱۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۰/۱۱

استناد: روستایی فارسی، ابراهیم، ولی زارعی و زهرا نعمتی. (۱۴۰۱). "بررسی سکه‌های عرب‌ساسانی اشکفت روستای دوکوهک ارسنجان، فارس"، پژوهشنامه ایران باستان، سال ۱، شماره ۴: ۵۵-۷۵.

مقدمه

حمله تازیان مسلمان به مرزهای غربی ایران در سال ۱۲ هجری قمری برابر با سال دوم سلطنت یزدگرد سوم روی داد (طبری ۱۳۵۱: ۱۷۴). یزدگرد سوم، آخرین شاه ساسانی، به علت دسته‌بندی و اختلاف در بین سپاهیان، موفق نشد سپاه بزرگی علیه تازیان مسلمان دست و پا کند؛ در نتیجه ایرانیان شکست خوردند و تازیان برخی از شهرهای ایران را تصرف در آوردند و بعضی از حاکمان محلی و دهقانان نیز با فاتحان مسلمان برای پرداخت جزیه توافقی کردند تا مردمان را قربانی حکومتی نکنند که به نظر می‌رسید دیگر مشروعیتی ندارد (Daryaei 2010: 52). پس از کشته شدن یزدگرد سوم و اسپین شاه ساسانی و پیرو آن سرنگونی شاهنشاهی ساسانی به دست تازیان مسلمان، ایرانشهر آرام‌آرام بخشی از قلمرو حکومت اسلامی شد. مسلمانان همچون بسیاری از حکومت‌های نوپدید که شیوه و راه و رسمی از برای حکومت نداشتند، از راه و رسم‌های حکومت‌های برافتاده بهره‌مند می‌شدند تا قلمروشان را سر و سامانی ببخشند (گاریلیدی، ۱۳۹۶: ۹۳-۶۵ و آریامنش و رستمی، ۱۴۰۱: ۱۳۲). البته در این میان اعضای خاندان شاهی ساسانی در زمان‌های گوناگون کوشیدند در برابر اعراب حاکم بر ایران طغیان کنند. این موضوع نشان از وفاداری اشراف ایران به دودمان ساسانی داشت، آن هم در زمانی که به احیای شاهنشاهی ساسانی هیچ امیدی نبود (فرای، ۱۳۸۹: ۲۷۱).

در میان مواد فرهنگی دوره گذار از ساسانی به اسلامی، سکه‌های موسوم به عرب‌ساسانی مدارک مهمی برای بررسی این روند به شمار می‌روند. هنرمندان و صنعتگران فلزکار ساسانی که سکه‌ها را ضرب می‌کردند در اوایل دوره اسلامی نیز این کار را با همان روش دنبال می‌کردند. در واقع با ظهور اسلام، همه چیز به یک‌باره تغییر نکرد و

ناگهانی روش کار عوض نشد، بلکه این روند آرام و آهسته بود و در ابتدا با قرض گرفتن از عناصر بومی و محلی همان منطقه و دوره این کار انجام می‌شد و بعد ابداعات و روش‌های خود را به کار می‌بردند. تشخیص آثار دوره گذر و گذار نیز بسیار سخت است (رضائی باغبیدی ۱۳۹۳: ۲۱ و ۲۷).

در محوطه‌های باستانی ایران، به‌ویژه در منطقه فارس و خوزستان علاوه بر سکه‌های نقره، سکه‌های مسی متنوع و فراوانی نیز به دست آمده که نبود حکومت مرکزی و یکپارچه در مناطق مختلف علت این تنوع بوده است (فکری‌پور و شرفیان، ۱۳۹۹: ۹۶). در اوضاع نابسامان آن دوران، سرداران و فرماندهان محلی امکان تشکیل حکومت‌های مستقل را یافتند. شاید هم خود اعراب با هدف اداره فتوحات خود، برای اداره بهینه امور، اختیار و قدرت را به دست حاکمان محلی دادند. به هر علت، حاکمان محلی خود را موظف به پیروی از سکه‌های رسمی عرب‌ساسانی ندانستند و برای مشروعیت بخشیدن به کار خود، سکه‌های مسی را ضرب کردند. آنچه مسلم است ضرب سکه‌های مسی، برخلاف سکه‌های نقره، برای گردش در تمام کشور نبوده است (Gyselen 2009: 15-16).

پیش و پس از ظهور اسلام تا سده نخست هجری قمری، تازیان در داد و ستدهای خویش، در کنار سکه‌های بیزانسی، از سکه‌های نقره ساسانی نیز استفاده می‌کردند (رضائی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۱۱ و Album et al., 1993: 17). فاتحان عرب حتی پس از فتح ایران و کشته شدن یزدگرد سوم نزدیک مِرو در سال ۶۵۱ م ضرب سکه‌های ساسانی را ادامه دادند (Bates 1996: 426). وقتی که تازیان، سرزمین‌های مختلف را تصرف کردند از سکه‌های ضرب شده حکومت پیشین (ساسانی و بیزانس) استفاده کردند. از این رو این سکه‌ها را

خوزستان استفاده شده است (سرفراز و آوزرمانی، ۱۳۸۷: ۱۳۷؛ اعظمی، ۱۳۴۹: ۱۱).

تاریخ ضرب شده در پشت سکه‌های عرب‌ساسانی، گاه یزدگردی و گاه هجری است. استفاده از تاریخ هجری احتمالاً در سال ۳۳ هـ. ق در ضراب‌خانه بصره آغاز شده است (Heide-mann 2010: 163). ضراب‌خانه‌های فارس نیز در سال‌های ۴۱ و ۴۲ هـ. ق (۳۰ و ۳۱ یزدگردی) تاریخ هجری را جایگزین تاریخ یزدگردی کردند (Sears 1997: 200). زیادبن‌ابی سفیان (۵۴ - ۴۵ هـ. ق) نیز از سال ۴۷ هـ. ق به بعد در برخی ضراب‌خانه‌ها از تاریخ هجری استفاده کرد و پس از آن نیز عبیدالله بن زیاد از سال ۵۶ هـ. ق بر درهم‌هایش از تاریخ هجری استفاده کرد (Ibid, 35-36).

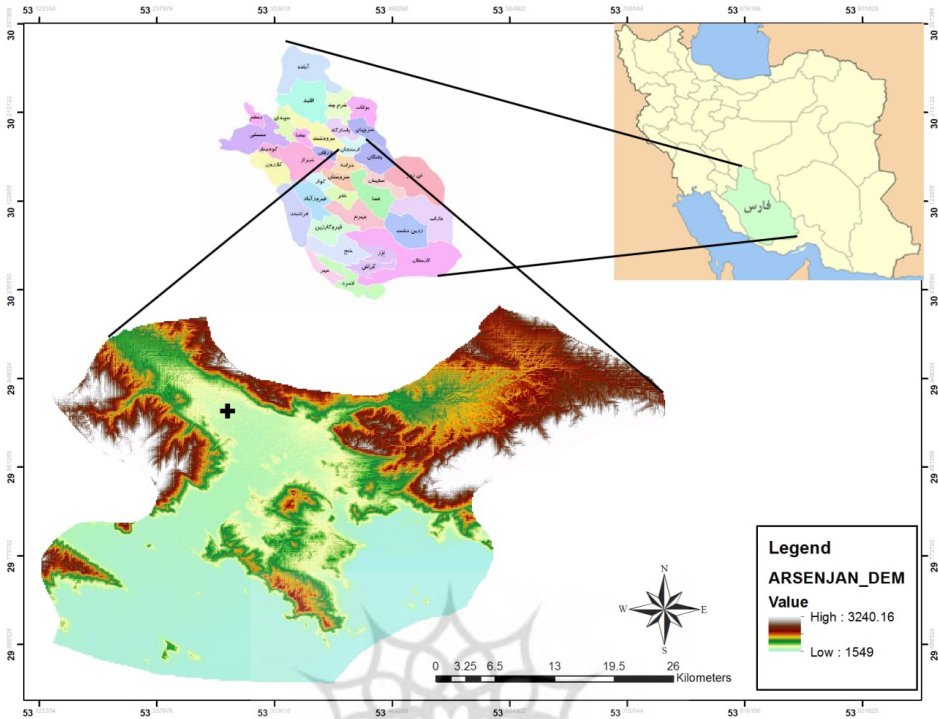
روستای دوکوهک و محل کشف سکه‌ها

ارسنجان در ۱۲۰ کیلومتری شمال‌شرقی شیراز قرار دارد (شکل ۱). زمین‌های جنوب ارسنجان و جنوب‌شرق خفرک پایین تا دریاچه بختگان، به دشت توابع معروف است (شکل ۲). روستای دوکوهک در ۳۰ کیلومتری جنوب شهر ارسنجان، شمال سلطان‌آباد کُربال (شهرستان خرامه) و در جنوب روستای مُقَبِل‌آباد (شهرستان ارسنجان) قرار دارد و جنوبی‌ترین روستای این شهرستان است. این روستا به دلیل اینکه در میان دو کوه قرار دارد دوکوهک نامیده می‌شود (شکل ۲). در سال ۱۳۹۰ از درون اشکفت کوچکی در شمال‌غربی روستای دوکوهک، ۴ سکه نقره توسط ولی زارعی یافت شد^۱ (تصویر ۱). سکه‌ها در گذر زمان و بر اثر عوامل مختلف طبیعی و انسانی دچار اندکی فرسایش نیز شده بودند.

به نام عرب‌ساسانی و عرب‌بیزانسی می‌شناسیم و در دوره خلفای راشدین و اموی از درهم‌های ساسانی یا سلیدوس‌ها (Solidus) و فلیس‌های (Follis) بیزانسی در معاملات خود استفاده می‌کرده‌اند (سعادت‌مهر و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۷). بر روی سکه‌های ضرب این دوران، ابتدا نام شاه ساسانی ضرب می‌شد؛ ولی پس از روی کار آمدن معاویه بن ابی‌سفیان در سال ۴۱ هـ. ق / ۶۶۱ م، به تدریج نام شاه ساسانی از روی سکه‌ها حذف شد (Gyselen, 2009: 28)؛ به گونه‌ای که از سال ۵۰ هـ. ق دیگر نام شاه ساسانی بر درهم‌ها نوشته نمی‌شد بلکه به جای آن نام حاکم مسلمان و پس از مدتی نام خلیفه بر سکه نقش می‌شده است. نام حاکم مسلمان یا خلیفه غالباً به پهلوی و در مواردی به کوفی نوشته می‌شد (رضائی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۲۵).

از این دوره سکه‌هایی به نام معاویه و سایر حکام عرب به دست آمده و این وضع تا زمان عبدالملک ابن مروان که در تاریخ ۶۵ هـ. ق به خلافت رسید، ادامه داشته است. در برخی از نقاط ایران همچون طبرستان تا ۱۴۴ هـ. ق و در برخی دیگر تا ۱۷۹ هـ. ق این سکه‌ها ضرب و استفاده می‌شده‌اند (اعظمی، ۱۳۴۹: ۱۱). اعراب در زمان خلیفه سوم و در سال ۳۱ هـ. ق با انجام تغییراتی جزئی بر روی سرسکه‌ها و سندان درهم‌های ساسانی، ضرب سکه را آغاز کردند. نخستین سکه‌های ضرب شده از این نوع، درهم‌هایی با نقش خسرو دوم (خسرو پرویز)، یزدگرد سوم و به ندرت هرمزد چهارم است که دارای تمام خصوصیات سکه‌های ساسانی‌اند. در سال‌های بعد، از سکه‌های خسرو دوم، به علت فراوانی آن و دسترسی به قالب‌ها و سر سکه‌های او در شهرهای تسخیر شده، به ویژه ناحیه فارس و

۱ ولی زارعی در تاریخ ۱۰/۱۰/۱۳۹۹ طی نامه شماره ۱۲/۱۶/۲/۴۹ سکه‌ها را به اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان ارسنجان تحویل داده است.



شکل ۱. موقعیت شهرستان ارسنجان (نعمتی، ۱۴۰۰: ۱۹۹)

توصیف سکه‌های عرب‌ساسانی اشکفت دو کوهک

سکه‌های عرب‌ساسانی دارای نقش‌های متنوع و همه مشخصه‌های آنها با درهم‌های سیمین و مسین ساسانی همانند هستند، تفاوت بارز این دو، افزوده شدن نوشته‌های عربی به سکه‌ها است (نصراله‌زاده، ۱۳۸۱). نقش اصلی نقر شده بر روی این سکه‌ها، تصویر نیم‌تنه سهرخ شاه ساسانی به‌ویژه خسرو دوم (خسرو پرویز) با چشمان باز و تاج ویژه خود در حالی که به سمت راست می‌نگرد، نقش بسته است. این تصویر درون یک دایره و نیم‌دایره محصور شده است. تاج شاه با بال‌های شاهین، مظهر بهرام، الهه پیروزی تزیین شده است (علی‌پور، ۱۳۸۷: ۳۲). با بررسی نقش‌های این سکه‌ها می‌توان به شناسایی سیمای شهریاران، نوع آرایش موی آنها

و زیورآلات مورد استفاده‌ی هر کدام پی برد. در یک روی سکه نقش پادشاه یا حاکم که در رأس مملکت قرار داشت، نقر می‌شود و در روی دیگر سکه نقش آتشدان که دو موبد در حال نگهبانی از آتش مقدس هستند، نشان داده می‌شد (دادور و مکوندی، ۱۳۹۱: ۲۷).

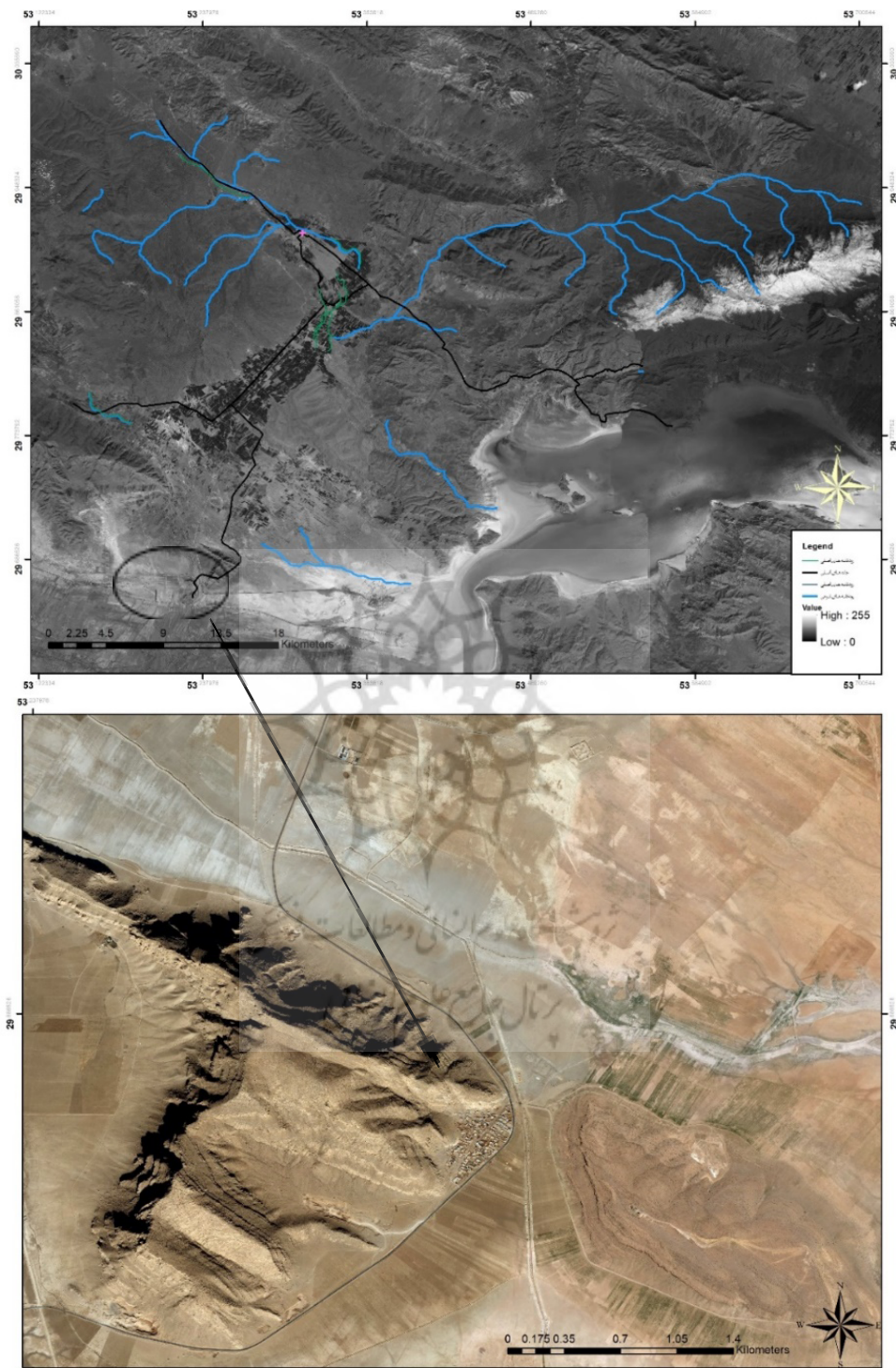
بیشتر سکه‌های عرب‌ساسانی سیمین هستند که با نام درهم شناخته شده‌اند. طرح نخستین درهم‌های جهان اسلام اقباسی از درهم‌های ساسانی بود؛ اما با گذشت زمان به الگوی خاص خود رسید و تکامل بیشتری پیدا کرد (سعادت‌مهر و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۹). قدیم‌ترین این سکه‌ها کاملاً شبیه سکه‌های خسرو دوم (۶۲۸-۵۹۰ م) و یزدگرد سوم (۶۵۱ - ۶۳۲ م) هستند (شمس‌اشراق ۱۳۶۹: ۳۸، ۷۸؛ نیز نک: Walk-er 1941: 3 & 5; Broome 1985: 4 & 6).



تصویر ۱. اشکفت و روستای دوکوهک، دید از جنوب شرقی (عکس: ولی زارعی)

پشت سر او کلمه «فره آفزود» نیز به پهلوی نوشته شده است. در حاشیه خارجی دایره، تصاویر ماه

جلوی تصویر پادشاه ساسانی، نام خلیفه یا حاکم اموی به خط پهلوی و به ندرت به خط کوفی و در



شکل ۲. موقعیت روستای دوکوهک در دشت توابع ارسنجان
<https://www.bing.com/maps>

و ستاره که سمبل‌هایی از مذهب و آیین زرتشت هستند، نقش شده و در فواصل آن‌ها واژه‌هایی، مانند بسم‌الله، بسم‌الله‌ربی، ربی‌الله و ... به خط کوفی نوشته شده‌اند (سرفراز و آورزمانی، ۱۳۸۷، ۱۳۹). بسم‌الله در حاشیه سکه‌های عرب‌ساسانی منشأ اسلامی دارد و بر گرفته از «بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم» قرآن کریم است. در حقیقت یگانه علامت و نشانه‌های اسلامی در اغلب این سکه‌ها همین کلمات مقدس هستند (همان، ۱۳۹). قدیم‌ترین تاریخ بر این سکه‌ها، تاریخ ۲۰ یزدگردی برابر با ۳۱ هـ ق یعنی زمان خلافت عثمان بن عفان (۲۳ - ۳۵ هـ ق) است (رضایی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۲۱؛ Broome 1985: 6). ضرب‌خانه‌هایی که در فارس اقدام به ضرب سکه عرب‌ساسانی کرده‌اند، عبارت‌اند از: شیراز (به خط کوفی و فقط بر سکه‌های مسی)، اصطخر، داراب‌گرد، فسا، گواد خوژه (کارزین)، خَبر، گورا جور، جهرم، بیشاپور و چند ضرب‌خانه دیگر است (سرفراز و آورزمانی، ۱۳۸۷، ۱۳۹).

پس از روی کار آمدن معاویه بن ابی‌سفیان در سال ۴۱ هـ ق، به تدریج نام شاه ساسانی از روی سکه‌ها حذف شد (Gyselen 2009: 28) و از حدود سال ۵۰ هـ ق نام خلیفه و در بیشتر مواقع نام حاکم محلی جایگزین نام شاه ساسانی شد، اما همچنان تصویر خسرو دوم و گاه یزدگرد سوم بر سکه‌ها نقش می‌بست. نام خلیفه یا حاکم محلی غالباً به پهلوی و در مواردی به کوفی نوشته می‌شد. تاریخ پشت سکه نیز گاه یزدگردی و گاه هجری بود. از این نوع سکه‌ها، سکه‌هایی با نام دو خلیفه اموی (معاویه بن ابی‌سفیان و عبدالملک ابن‌مروان) و یک خلیفه زبیری (عبدالله بن‌زبیر) و از دست کم ۳۷ حاکم که در بیش از سی ضرب‌خانه در عراق، خوزستان، فارس، جبال، آذربایجان، ارجان، کرمان، سیستان و خراسان ضرب شده، موجود است (Mochiri 2005-6).

۵۶-7 & 54, 37). در برخی از ضرب‌خانه‌ها، به خصوص سیستان با نشان اختصاری SK، گاه برای سال‌های متمادی تاریخی یکسان بر سکه‌ها ضرب می‌شده است. مثلاً در سکه‌های سیستان، تاریخ ۲۰ (یزگردی برابر با ۳۱ هـ ق) برای حدود ۱۵ سال بر سکه‌ها نقش بسته است (رضائی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۲۲ و همچنین Album 2011: 29 & 21). سکه‌های عرب‌ساسانی به طور معمول، تصویری از شاه ساسانی را با یک نوشته اندرزی و آرایه‌های گوناگون همراه دارد (آریامنش و رستمی، ۱۴۰۱: ۱۳۲). عبارت پهلوی GDE xwarrah abzūd / 'pzw't' «فره‌افزود» از سال دوم شاهی خسرو دوم بر سکه‌های او در پشت سر شاه در دو سطر پدیدار شد. این عبارت بر بسیاری از سکه‌های عرب‌ساسانی نیز دیده می‌شود. بر این سکه‌ها، گاه فقط کلمه دوم به صورت ناقص 'pzt' نوشته شده است. بر چند سکه مسی عرب‌ساسانی نیز این عبارت در یک سطر نوشته شده است (Gyselen 2009: 91). وزن نخستین درهم‌های اسلامی با توجه به درهم‌های ساسانی، می‌بایست در حدود ۴/۱۰ تا ۴/۱۵ گرم باشد، اما برخی نمونه‌های موجود بسیار کمتر از این وزن دارند (رضائی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۲۱)؛ اما بیشتر این سکه‌ها وزنی کمتر از حد قانونی دارند. البته ناگفته نماند به دلیل وجود معیارهای متفاوت وزنی در ایالات و سرزمین‌های مختلف، ممکن است این اختلاف وزنی پیش آمده باشد. معمولاً درهم‌های ضرب شده در غرب ایران فرهنگی، وزن کمتری نسبت به هم‌تایان شرقی خود داشته‌اند؛ حتی دیده شده درهم‌های شرقی با وزن‌های بیشتر، بریده شده و وزن معیار جدیدی پیدا کرده‌اند (همان، ۷۴ و همچنین Album 2011: 23).

نقش‌ها، مضامین نوشته‌ها و تصاویر سکه‌های یافت شده در دوکوهک با درهم‌های ساسانی تفاوتی ندارد؛ اما بر اساس سال ضرب



تصویر ۲. سکه خسرو دوم (خسرو پرویز) (عکس: ابراهیم روستایی فارسی)

بال شاهین، هلال ماه و ستاره بر فراز آن قرار گرفته، بر روی سکه نقش بسته است. در برابر چهره شاه، به خط پهلوی «خسرو»، در پشت سر شاه نیز به خط پهلوی «فرّه افزود» نوشته شده است. این نقش‌ها و نوشته‌ها درون دایره و نیم‌دایره‌ای قرار دارند. بیرون از نیم‌دایره و دایره‌ای که نیم‌رخ شاه در آن قرار دارد، در موقعیت ساعت‌های ۳، ۶ و ۹ هلال ماه و ستاره‌ای در وسط آن، نقش شده‌اند. نوشته روی سکه، سمت راست، جلوی رُخ شاهنشاه:

خسرو /husraw Hwslwb
نوشته روی سکه سمت چپ، پشت سر شاهنشاه:
فرّه افزود / xwarrah abzūd GDE pzw't'

پشت سکه: آتشدان و دو نگهبان در دو سوی آن، در سمت راست به خط پهلوی «جی»، در سمت چپ به خط پهلوی سال ضرب آن یعنی «سی و سه» ضرب شده است. همه این نقش‌ها، درون سه دایره قرار دارند. بیرون از دایره‌ها که آتشدان، دو نگهبان و نوشته‌ها در آن قرار دارند، در موقعیت ساعت‌های ۳، ۶، ۹ و ۱۲ همانند روی سکه، هلال ماه و ستاره‌ای در وسط آن ضرب شده‌اند.

سکه‌ها، همه به سده نخست هجری تعلق دارند و در دسته سکه‌های عرب‌ساسانی قرار می‌گیرند. بر روی دو مورد از سکه‌ها، سال‌های ۴۳ و ۷۵ ه. ق که به ترتیب در ضرب‌خانه‌های داراب‌گرد و بیشاپور ضرب شده و نام حاکمان مسلمان به شکل عبدالله ابن‌عامر و مُهَلَّب بن ابی‌صُفْره را بر خود دارند و دو سکه دیگر، نام خسرو (دوم) را به تاریخ‌های ۳۳ و ۵۰ ه. ق بر خود دارند و به ترتیب در ضرب‌خانه‌های جی و نهاوند ضرب شده‌اند. تاریخ ضرب شده در پشت دو سکه‌ی فاقد نام حاکم عرب به احتمال یزگردی و تاریخ ضرب شده در پشت دو سکه دیگر هجری قمری است. سکه‌ها یافت شده در دوکوهک بر اساس تاریخ ضرب، طبقه‌بندی و شرح هر کدام از آنها در زیر آمده است.

سکه نخست: سکه خسرو دوم (خسرو

پرویز) (تصویر ۲)

جنس: نقره (درهم)،

وزن: ۴ گرم،

طرح: خسرو دوم،

روی سکه: نیم‌رخ راست خسرو دوم با تاجی که دو



تصویر ۳. سکه عبدالله ابن عامر (عکس: ابراهیم روستایی فارسی)

سکه دوم: درهم عبدالله ابن عامر (۴۵-۴۱ هـ. ق) (تصویر ۳)

جنس: نقره (درهم)،
وزن: ۴ گرم،

روی سکه: نیم‌رخ راست خسرو دوم با تاجی که دو بال شاهین، هلال ماه و ستاره بر فراز آن قرار گرفته، بر روی سکه نقش بسته است. در برابر چهره شاه، به خط پهلوی «عبدالله ابن عامر»، در پشت سر شاه نیز به خط پهلوی «فرّه افزود» نوشته شده است. این نقش‌ها و نوشته‌ها درون دایره و نیم‌دایره‌ای قرار دارند. در حاشیه سکه در موقعیت ساعت ۳ تا حوالی ساعت ۵ به خط کوفی «بسم‌الله» ضرب شده است. در حاشیه و در زیر نیم‌تنه شاهنشاه و در دو سمت نقش هلال ماه و ستاره، ۳ دایره قرار دارند. بیرون از نیم‌دایره و ساعت‌های ۳، ۶ و ۹ هلال ماه و ستاره‌ای در وسط آن نقش بسته است.

نوشته روی سکه، سمت راست، جلوی رُخ شاهنشاه:

'pdwl' Y'mwl'n/ Abdulā ī Āmurān
عبدالله ابن عامر

نوشته روی سکه سمت چپ، پشت سر شاهنشاه:

نوشته پشت سکه، سمت راست (محل ضرب سکه):

Gd/ gay جَی

نوشته پشت سکه، سمت چپ (سال ضرب سکه):

Sysih/ sē-sih سی و سه

یادداشت

جغرافی‌نویسان، اصفهان را مشتمل بر دو شهر جَی و شَهْرستان نوشته‌اند (ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۰۶). این ناحیه سال ۲۲ یا ۲۳ هـ ق در زمان خلافت عمر به تصرف مسلمین در آمد (بلاذری، ۱۳۴۶: ۱۳۹). اصطخری از جَی نام نبرده و مقدسی هم به جای جَی از مدینه نام برده است (مقدسی، ۱۳۶۱: ۵۸۰). ابن حوقل جَی را یکی از بهترین روستاهای اصفهان شمرده (ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۰۵) و جَی کهن‌ترین بخش اصفهان بوده است (مستوفی، ۱۳۳۶: ۵۴). برای نخستین بار در عصر بنی‌عباس نام اصفهان که معرب اسپاهان است بر سکه‌ها ضرب شد که پیش از آن نام جَی را بر سکه‌ها می‌آوردند (Walker 1941: cxxx). علامت اختصاری ضراب‌خانه جَی است (رضائی باغ‌پیدی، ۱۳۹۳: ۳۹).

بود (ابن خردادبه، ۱۸۸۹: ۶۰؛ یعقوبی، ۱۳۸۱: ۱۶۶-۱۶۷). بلاذری می‌نویسد: «یزدگرد پس از شکست جلولا، به اصفهان گریخت و بعد از فتح عرب در نهاوند، به اصطخر آمد؛ تا اینکه عبدالله ابن عامر اصطخر و شهر جور (گور) را در پارس بگرفت. پس یزدگرد به داراب آمد. عبدالله ابن عامر، مجاشع بن مسعود را بر اثر یزدگرد فرستاد. یزدگرد از کویر بگذشت و به کرمان آمد و از آنجا به سیستان و سپس به خراسان رفت تا به مرو رسید» (بلاذری، ۱۳۳۷: ۵۶۹-۴۴۳). عبدالله ابن عامر در ۲۸ هـ. ق به سوی اصطخر روان شد. ماهک از جانب اهل شهر با او پیمان صلح بست؛ اما چون عبدالله ابن عامر از اصطخر روانه شهر گور شد، مردم باز شوریدند و عامل وی [عبیدالله بن معمر تیمی] را به قتل رساندند. عبدالله پس از فراغت از فتح گور، اصطخر را گشود (همان، ۴-۵۴۳؛ قدامه، ۱۳۷۱: ۳۸۹). امام علی (ع) در ابتدای حکومت خود در سال ۳۵ هـ. ق ابن عامر را از حکومت بصره برکنار نمود و عثمان بن حنیف را جانشین او کرد (مقدسی، ۱۸۸۹، ج ۵: ۲۱۰). ابن عامر در این حال به مکه رفت و در جنگ جمل علیه امام علی (ع) جنگید (ثقفی، ۱۳۷۴: ۲۳۳) و فرزندش عبدالرحمن نیز در این جنگ کشته شد ابن عامر پس از شکست لشکر جمل و کشته شدن طلحه و زبیر، به دمشق رفت و در آنجا ساکن شد (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۹: ۳۵۸). عبدالله ابن عامر در جنگ صفین، در سپاه معاویه بود و هنگامی که معاویه به خلافت رسید، برای مدت سه سال حاکم بصره نمود (کاتب واقدی، ۱۳۷۴، ج ۵: ۳۶). ابن عامر یک سال قبل از معاویه در سال ۵۹ هـ. ق در مکه درگذشت و در عرفات دفن شد (همان، ۳۶). عبدالله ابن عامر بن کُریز نخستین حاکم مسلمان بود که نامش بر دره‌های نقر شده است (رضائی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۲۵). علامت اختصاری DA

فَرّه افزود GDE pzw't / xwarrah abzūd پشت سکه: آتشدان و دو نگهبان در دو سوی آن، در سمت راست به خط پهلوی «داراب‌گرد»، در سمت چپ به خط پهلوی سال ضرب آن یعنی «چهل و سه» ضرب شده است. همه این نقش‌ها، درون سه دایره قرار دارند. بیرون از دایره‌ها که آتشدان، دو نگهبان و نوشته‌ها در آن قرار دارند، در موقعیت ساعت‌های ۳، ۶، ۹ و ۱۲ همانند روی سکه، هلال ماه و ستاره‌ای در وسط آن ضرب شده‌اند.

نوشته پشت سکه، سمت راست (محل ضرب سکه):

دارب‌گرد DA/

نوشته پشت سکه، سمت چپ (سال ضرب سکه):

چهل و سه Sychl/ sē-čehel

یادداشت

عبدالله ابن عامر بن کُریز از قبیله قریش و پسردایی عثمان بن عفّان، خلیفه سوم بود (کاتب واقدی، ۱۳۷۴، ج ۵: ۱۳۱). عثمان، ابوموسی اشعری را از حکومت بصره برکنار کرد و عبدالله ابن عامر را در ۲۵ سالگی حاکم بصره نمود (یعقوبی، ۱۳۸۱، ج ۲: ۵۸-۹). وی پس از رسیدن به قدرت به دنبال فتوحات و کشورگشایی‌هایی که از زمان خلیفه دوم آغاز شده بود، از طرف عثمان مأمور لشکرکشی به ایران شد (همان، ۷۳-۵۳). ابن عامر در مدتی که در زمان عثمان و معاویه در مسند قدرت بود، بخش‌هایی از ایران را فتح نمود که برخی با جنگ و برخی با صلح انجام شد (کاتب واقدی، ۱۳۷۴، ج ۵: ۳۴). از جمله آن مناطق، شهرهای شاپور، فسا، داراب‌گرد، رفسنجان، اصطخر در مناطق مرکزی ایران و شهرهای سیستان، زرنج، نیشابور، طوس، کابل، هرات، مرو، بلخ، طالقان، جوین، فاریاب، طخارستان و سرخس در شرق ایران

۴۳ است که این تاریخ بر سکه‌های ضرب جهرم، داراب‌گرد و فسا به مدت ۱۲ سال بر هفت نوع سکه از فرمانروایان و حاکمان محلی مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد (همان، ۲۲ و همچنین Album 2011: 21 & 29).

سکه سوم: سکه خسرو دوم (تصویر ۴)

جنس: نقره (درهم)،

وزن: ۴ گرم،

طرح: خسرو

روی سکه: نیم‌رخ راست خسرو دوم با تاجی که دو بال شاهین، هلال ماه و ستاره بر فراز آن قرار گرفته، بر روی سکه نقش بسته است. در برابر چهره شاه، به خط پهلوی «خسرو»، در پشت سر شاه نیز به خط پهلوی «قره افزود» نوشته شده است. این نقش‌ها و نوشته‌ها درون دایره و نیم‌دایره‌ای قرار دارند که بیرون از آنها، در موقعیت ساعت‌های ۳، ۶ و ۹ هلال ماه و ستاره‌ای در وسط آن، نقش شده‌اند.

نوشته روی سکه، سمت راست، جلوی رخ شاهنشاه:

Hwslwb husraw خسرو

نوشته روی سکه، سمت چپ، پشت سر شاهنشاه:

GDE pzw't/ xwarrah abzūd قره افزود

پشت سکه: آتشدان و دو نگهبان در دو سوی آن، در سمت راست به خط پهلوی «نهادند»، در سمت چپ به خط پهلوی سال ضرب آن یعنی «پنجاه» ضرب شده است. همه این نقش‌ها در درون سه دایره قرار دارند. بیرون از دایره‌ها که آتشدان، دو نگهبان و نوشته‌ها در آن قرار دارند، در موقعیت ساعت‌های ۳، ۶، ۹ و ۱۲ همانند روی سکه، هلال ماه و ستاره‌ای در وسط آن ضرب شده‌اند. شایان ذکر است نقش‌های ماه و ستاره‌ای که در موقعیت ۹ قرار دارد به همراه کمان دایره‌های این بخش آسیب دیده‌اند.

که بر سکه‌ها حرف‌نویسی شده، عموماً به‌عنوان نشانه ضرب‌خانه داراب‌گرد در فارس مورد تأیید واقع شده است (Paruck 1944: 116; Gobl 1973: 239). پشت سکه‌ای از یزدگرد یکم، نام داراب‌گرد به صورت کامل ([d'l'pk Dārāpk(ert) حک شده است که درستی حروف اختصاری DA ضرب شده بر پشت سکه‌های ساسانی را تأیید می‌کند (Mochiri 1972: 24). نام «داراب‌گرد» از زمان بهرام چهارم تا دوره عرب‌ساسانی بر پشت سکه‌ها مشاهده می‌شود. در زمان خسرو دوم، این ضرب‌خانه دارای رونق بوده و از جمله ضرب‌خانه‌های اصلی محسوب می‌شده است (Walker 1941: cxvii-cxvi; Paruck 1944: 103; Gaube 1973: 4).

تاریخ یزدگردی در ضرب‌خانه داراب‌گرد، از سال ۵۶ هـ ق (۴۴ یزدگردی) از سرگرفته و جایگزین تاریخ هجری شد و تا سال ۷۵ هـ ق (۶۳ یزدگردی)، یعنی زمان غلبه خوارج به رهبری قَطْرِي بن فُجَّاه (حدود ۷۹ - ۶۹ هـ ق) در سکه‌های ضرب داراب‌گرد به کار گرفته می‌شد. پس از غلبه سپاهیان اموی به رهبری مَهْلَب بن ابی صُفْرَه (۷۹ - ۷۵ هـ ق)، ضرب‌خانه داراب‌گرد بار دیگر از سال ۷۷ هـ ق (۶۵ یزدگردی) تاریخ یزدگردی را به کار می‌برد (Sears 1997: 203). به جز داراب‌گرد، از ضرب‌خانه‌های مرورود و انبیر در خراسان نیز درهم‌هایی به تاریخ ۶۴ یزدگردی (برابر با ۷۶ ق) به دست آمده است (Ibid, 203). در کتاب سکه‌های ایران در دوره اسلامی، سکه‌ای منتشر شده است که با سکه مذکور شباهت بسیاری دارد و تنها تفاوت آن در محل ضرب سکه است. این سکه ضرب داراب‌گرد/فسا است (رضائی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۲۵). در همین کتاب سکه‌ای ضرب داراب‌گرد به تاریخ ۴۳ هـ ق از معاویه بن ابی‌سفیان مشاهده می‌شود (همان، ۲۶). تاریخ ضرب شده در پشت این سکه برابر با



تصویر ۴. سکه خسرو دوم (عکس: ابراهیم روستایی فارسی)

۳-۴- سکه چهارم: درهم مُهَلَّب بن ابی صُفره
(۷۹-۷۵ ه. ق) (تصویر ۵)
نوشته پشت سکه، سمت راست (محل ضرب سکه):

جنس: نقره (درهم)،
وزن: ۴ گرم

NY/ نهانند

روی سکه: نیم‌رخ راست خسرو دوم با تاجی که دو بال شاهین، هلال ماه و ستاره بر فراز آن قرار گرفته، بر روی سکه نقش بسته است. در برابر چهره شاه، به خط پهلوی «مُهَلَّب بن ابی صُفره»، در پشت سر شاه نیز به خط پهلوی «قرّه افزود» نوشته شده است. این نقش‌ها و نوشته‌ها درون دایره و نیم‌دایره‌ای قرار دارند. در حاشیه سکه در موقعیت ساعت ۳ تا حوالی ۵ به خط کوفی «بسم‌الله» ضرب شده است که این واژه به ۴ دایره ختم می‌شود. بیرون از نیم‌دایره و دایره‌ای که نیم‌رخ شاه در آن قرار دارد، در موقعیت ساعت‌های ۳، ۶ و ۹ هلال ماه و ستاره‌ای در وسط آن نقش بسته است. در موقعیت ساعت ۷، علامتی ضرب شده است.

سمت چپ (سال ضرب سکه):

pnc'h/ panjāh پنجاه

یادداشت

بر سکه‌های ساسانی و عرب‌ساسانی نام این ضراب‌خانه به صورت NEH و NY نوشته شده است (رضائی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۴۱؛ قاسم‌بگلو، ۱۳۸۴: ۱۵۶). سابقه ضرب سکه در نهانند به دوره اشکانی می‌رسد. به گفته یعقوبی، نهانند هنگام هجوم اعراب قرارگاه سپاه ایران بود (یعقوبی، ۱۳۴۷: ۴۷). نمونه‌ای از این سکه با ضرب ضراب‌خانه نهانند به تاریخ ۳۰ یزدگردی (۶۶۱ م، ۴۱ ه. ق) را می‌توان در کتاب سکه‌های ایران در دوره اسلامی مشاهده کرد (رضائی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۴۱). سکه‌هایی که تا سال ۶۹ ه. ق با طراز عرب‌ساسانی با علامت اختصاری نهانند ضرب شده‌اند، گاه تاریخ یزدگردی قدیم و گاه یزدگردی جدید را دارند (عقیلی، ۱۳۷۷: ۳۵۳; Walker 1941: cxxx).

نوشته روی سکه، سمت راست، جلوی رُخ شاهنشاه:

mwhlp' y bwcwpl" n/ Muhālab ī

Absufrāan مُهَلَّب بن ابی صُفره

نوشته روی سکه، سمت چپ، پشت سر شاهنشاه:



تصویر ۵. سکه مُهَلَّب بن ابی صُفْرَه (عکس: ابراهیم روستایی فارسی)

جنگجویان مسلمان به جنگ با سیستانیان رفت (خلیفه بن خیاط، ۱۳۸۷، ج ۱: ۲۳۷). معاویه، حَکَم بن عمرو و غفاری را به خراسان فرستاد، مُهَلَّب همراه او تا هرات و جوزجان پیشروی کرد (۴۴ هـ ق) و در این جنگ‌ها شجاعت و سخت‌کوشی خود را به اثبات رسانید (یعقوبی، ۱۳۸۱، ج ۲: ۱۵۱). وی ظاهراً از همان‌جا به پیشروی خود ادامه داد و پاره‌ای از مناطق کوهستانی کابل را نیز تصرف کرد (خلیفه بن خیاط، ۱۳۸۷، ج ۱: ۲۳۹)، ولی در خراسان نماند و در ۵۰ هـ ق آن سامان را ترک کرد. در ۶۱ هـ ق که سلم ابن زیاد از سوی یزید بن معاویه امارت خراسان یافت، مُهَلَّب نیز دوباره با او وارد خراسان شد (طبری، ۳۹۳/۲) و به جنگ با طرخون پادشاه سغد که به درخواست خاتون، فرمانروای بخارا، به جنگ با مسلمانان آمده بود، پرداخت و سرانجام بر او چیره شد (یعقوبی، ۱۳۸۱، ج ۲: ۱۹۲) و سایر امیران غیرمسلمان خراسان را مجبور به پرداخت جزیه کرد (طبری، ۳۹۴/۲). هنگامی که سلم بن زیاد در ۶۴ هـ ق پس از مرگ یزید بن معاویه، به علت پریشانی اوضاع خراسان و مخالفت مردم، آن سامان را به قصد سرخس ترک گفت، به سبب لیاقت و جنگجویی مُهَلَّب، وی را به جانشینی

فَرّه افزود GDE pzw't/ xwarrah abzūd پشت سکه: پشت سکه: آتشدان و دو نگهبان در دو سوی آن، در سمت راست به خط پهلوی «بیشاپور»، در سمت چپ به خط پهلوی سال ضرب آن یعنی «هفتاد و پنج» ضرب شده است. همه این نقش‌ها در درون سه دایره قرار دارند. بیرون از دایره‌ها که آتشدان، دو نگهبان و نوشته‌ها در آن قرار دارند، در موقعیت ساعت‌های ۳، ۶، ۹ و ۱۲ همانند روی سکه، هلال ماه و ستاره‌ای در وسط آن ضرب شده‌اند.

نوشته پشت سکه، سمت راست (محل ضرب سکه):

BYS/ بیشاپور

نوشته پشت سکه، سمت چپ (سال ضرب سکه):

pnchpt't/ panj-haftād هفتاد و پنج

یادداشت

ابوسعید مُهَلَّب بن ابی صُفْرَه (۸۲-۸ هـ ق) مقارن فتح مکه به دست پیامبر (ص) در ۸ هـ ق زاده شد و از آن پس تا روزگار معاویه از او آگاهی در دست نیست، ولی چنین می‌نماید که به سپاهی‌گری می‌پرداخت و در ۴۲ هـ ق همراه

۷۲ هـ ق از سوی خالد بن عبدالله، امیر بصره به حکومت اهواز منصوب شد و از آن پس تا ۷۷ هـ ق سر در پی ازارقه نهاد و آنان را تا فارس تعقیب کرد و سرانجام بر سراسر فارس چیره شد (همان، ۲۵۵۳). حجاج ابن یوسف ثقفی که در این هنگام حکومت عراق و قسمت‌هایی از ایران را داشت، والیانی بر شهرهای فارس گمارد، ولی به فرمان عبدالملک، خراج جبال فارس و داراب‌گرد و اصطخر و فسا را به مَهَلَب واگذاشت (طبری، ۱۰۰۳/۲-۱۰۰۴) تا بتواند از طریق مالیات آن شهرها، مخارج جنگ با ازارقه را تأمین کند. مَهَلَب در ۷۸ هـ ق (خلیفه بن خیاط، ۱۳۸۷، ج ۱: ۳۸۶) به امارت خراسان و سیستان دست یافت (ابن اثیر، ۱۳۸۴: ۲۶۶۵) و اندکی بعد به ماوراءالنهر لشکر کشید. در ۸۰ هـ ق کَش و نَسَف را به محاصره گرفت (خلیفه بن خیاط، ۱۳۸۷، ج ۱: ۳۶۰) و پسر خود یزید را به جنگ امیر خُتَل فرستاد (ابن اثیر، ۱۳۸۴: ۲-۲۶۷۱). لشکرکشی او به ماوراءالنهر تا ۸۲ هـ ق به درازا کشید و او سرانجام با مردم کَش در مقابل فدیه صلح کرد و در راه بازگشت به مرو، در محلی به نام زاغول بیمار شد و اندکی بعد درگذشت (طبری، ۱۰۸۲/۲).

نمونه‌ای از سکه مَهَلَب بن ابی صُفْرَه که در سال ۷۶ هـ ق در داراب‌گرد ضرب شده را می‌توان در مجموعه کتابخانه و موزه ملی ملک (شریعت‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۲۸، سکه شماره ۲۲۳) دید. همچنین در کتاب سکه‌های ایران در دوره اسلامی، نمونه مشابهی را می‌توان مشاهده کرد که ضرب بیشاپور است و تاریخ ۷۵ هـ ق دارد (رضائی باغبیدی، ۱۳۹۳: ۵۸، شماره ۵۷).

BYŞ علامت اختصاری ضرب‌خانه بیشاپور را نخستین بار هرتسفلد، بر اساس نوشته روی يك مُهر تأیید کرد. این علامت اختصاری بر روی تعدادی از مُهرهای نوشته‌دار به صورت نام کامل

خود برگماشت (ابن اثیر، ۱۳۸۲: ۲۳۳۴)، ولی چون سلم مجبور شد بخش‌هایی از خراسان را به سلیمان بن مرثد و عبدالله بن خازم دهد، مَهَلَب نیز جای خالی کرد و از خراسان بیرون رفت (طبری، ۴۸۹/۲).

ازارقه - گروهی از خوارج منسوب به نافع بن ازرق - که با استفاده از اوضاع نابسامان خلافت، می‌کوشیدند مناطقی را به تصرف درآوردند، به بصره تاختند. مَهَلَب که عازم خراسان بود به خواهش بزرگان بصره پذیرفت که ازارقه را از آن شهر دور سازد بدان شرط که هرچه تصرف کند از آن خود او باشد (یعقوبی، ۱۳۸۱، ج ۲: ۲۱۱).

این توافق سپس به تأیید عبدالله بن زبیر نیز رسید و مَهَلَب پس از جنگ‌هایی خوارج را سرکوب کرد (ابن اثیر، ۱۳۸۴: ۲۳۹۸-۲۳۸۹). جنگ‌های مَهَلَب با ازارقه در عراق و ایران بخش مهمی از تاریخ زندگی اوست. وی از ۶۵ تا ۷۷ هـ ق تقریباً پی‌درپی با ازارقه جنگ می‌کرد. طبری گوید: «در ۶۷ هـ ق که مُصَعَب بن زبیر خواست مختار ثقفی را در کوفه سرکوب کند، مَهَلَب امارت فارس داشت و از شرکت در جنگ با مختار سر باز زد، ولی سرانجام با میانجیگری محمد بن اشعث سپاه آراست و به مصعب پیوست» (طبری، ۷۲۰/۲، ۷۲۲، ۷۲۵). مَهَلَب پس از پایان کار مختار، دیگر به فارس باز نگشت و از سوی مصعب که می‌خواست میان خود و عبدالملک بن مروان خلیفه دمشق، سدّی پدید آورد، به امارت موصل، جزیره، ارمنستان و آذربایجان منصوب شد (ابن اثیر، ۱۳۸۴: ۲۵۳۲). وی اندکی بعد به جنگ ازارقه در اهواز رفت و در جنگ میان عبدالملک بن مروان و مصعب بن زبیر شرکت نجست، ولی چون مصعب کشته شد، مَهَلَب بی‌درنگ به اطاعت عبدالملک گردن نهاد و از مردم برای او بیعت گرفت (همان، ۲۵۴۴). در

پنج کوره است. کوره اصطخر که مرکز آن، شهر معروف اصطخر بوده و وسعت آن از سایر کوره‌ها بیشتر ...» (ابن بلخی، ۱۳۷۴: ۷-۲۸۶). حدود جغرافیای تاریخی کوره اصطخر که از نظر وسعت از همه ولایت‌های دیگر بزرگ‌تر بود و شمال و شمال‌شرقی فارس را شامل می‌شد؛ شهرهایی مانند اصطخر، بیضا، ابرقوه، هرات، کثه (یزد)، رودان و شهرهای کوچک‌تری مانند اقلید، سَرَمَق، جویرقان، بَوان، رُهنان، بَرَم، خورستان، بودنجان، صاهک الکبری (چاهک)، صاهک الصغری، مروسف (؟)، شهر بابک، آذکان، داذان، هراز، زرقان، مایین، قلعه اِسکنوان، ایرج، نوبه، رامجرد، طسوج، حیره، کاسکان، مهرجاسکان، جُفوز (؟)، حمر، فاروق، سرواب، رون، اُرد، گُرد، کلار، سروستان، اُسبنجان، سردن، اسلان، بامان، خمایجان (همایجان)، ده اُشتران، فَرعا، جرما و مهرجاناواذ را در بر می‌گرفت (اصطخری، ۱۳۷۳: ۹۳-۹۱؛ ابن مقدسی، ۱۳۶۱: ۳۴-۶۳۳؛ ابن بلخی، ۱۳۷۴: ۳۰۷-۲۸۶). مرکز این کوره، پیش از اسلام، شهر اصطخر بود و پس از اسلام نیز تا زمانی که این شهر اهمیتی داشت، مرکز این کوره محسوب می‌شد (شوارتس، ۱۳۸۲: ۵۷-۳۹). جغرافی‌نویسان دوره اسلامی دشت توابع را جزء کوره اصطخر به شمار آورده‌اند. ابن مقدسی و ابن بلخی اشاره می‌کنند این ناحیه در قرون میانه اسلامی در مسیر راه شیراز-کرمان قرار داشته است (ابن مقدسی، ۱۳۶۱: ۳۴-۶۳۳ و ابن بلخی، ۱۳۷۴: ۳۸۲).

اطلاعات جغرافیای تاریخی بیشتری از ارسنجان به ویژه دشت توابع در دست نیست اما داده‌ها و شواهد باستان‌شناسی نشان از آن دارد که از دوره پارینه‌سنگی میانه تا سده‌های متأخر اسلامی را می‌توان در دشت توابع ارسنجان مشاهده کرد (شکل ۳). در دشت توابع و پیرامون روستای دوکوهک و همچنین ناحیه

«بیشاپور» در مرکز آنها حک شده است (Frye 1973: 63; Paruck 1944: 100). نام بیشاپور نخستین‌بار بر پشت سکه‌های بهرام چهارم حک شده و این ضراب‌خانه در دوره ساسانی و عرب‌ساسانی رواج داشته است (Walker 1941: cx-cxi; Paruck 1944: 100; Gaube 1973: 92).

۵- نگاهی به بستر جغرافیای تاریخی روستای دوکوهک

نگاهی به جغرافیای تاریخی و همچنین دانسته‌های حاصل از پژوهش‌های باستان‌شناختی منطقه، در درک بهتر این یافته‌ها می‌تواند کمک کند. فارس خاستگاه ساسانیان بود و از لحاظ راهبردی بر سر راه جاده‌های نظامی و تجاری قرار داشت؛ در نتیجه، یکی از هدف‌های مهم عرب‌ها تصرف فارس بود (زرین‌کوب، ۱۳۸۹: ۱۵). شهرهای مختلف فارس بارها در مقابل تازیان شورش کردند (طبری، ۱۳۵۱: ۴). تا اواسط سده هفتم میلادی، شهرهای مهم فارس، مانند اردشیر خوره، بیشاپور و اصطخر بارها از کنترل عرب‌ها خارج شدند و شهرهای گور (فیروزآباد) و اصطخر از آخرین شهرهای فارس بودند که تازیان آنجا را فتح کردند. استیلای آنها بر سرزمین فارس و دامنه فتوحات آنها در طبرستان گرگان و استرآباد در زمان خلافت عثمان و در واقع پس از مرگ یزدگرد سوم در سال ۳۱ هـ. ق/ ۶۵۲ م، رخ داد (نفیسی، ۱۳۸۴: ۱۳۴).

بنا بر گزارش جغرافی‌نویسان دوره اسلامی مانند قدامه بن جعفر، ابن حوقل، ابن خردادبه و اصطخری، مسلمانان تقسیم‌بندی ایالت‌های ایران را از ساسانیان به ارث برده و ایالت فارس را به پنج کوره تقسیم کرده و تا زمان ظهور مغولان این تقسیم‌بندی ادامه داشته است (شوارتس، ۱۳۸۲: ۳۸). در فارستانه ابن بلخی در مورد کوره‌های پارس آمده است که «ولایت پارس را

هم‌زمان با ویژگی‌های استقرار، کاروانسرا و برج دیده‌بانی ثبت شده است (همان، ۵۷). آثار پیرامون روستای دوکوهک که در دشت توابع قرار دارد شامل قلعه گچی، تپه‌های تل خندقی، گورهای سنگ‌چین (خرفت‌خانه) و اشکفت دوکوهک می‌شود که قدمت آنها با توجه به شواهد باستان‌شناسی به دوره ساسانی، سده‌های نخست تا سده‌های میانه اسلامی باز می‌گردد (شکل ۳).

برآیند

با توجه به پراکندگی آثار و شواهد باستان‌شناسی دشت توابع ارسنجان به‌ویژه ناحیه کتک انتظار یافت شواهدی همچون سکه‌های مذکور غیر منطقی نیست. این نکته که این منطقه در دوره ساسانی و سده‌های نخستین تا میانه اسلامی جز کوره اصطخر بوده است را کتاب‌های جغرافیای اسلامی اشاره کرده‌اند. با توجه به اینکه محدوده شهرستان کنونی ارسنجان در دوران ساسانی جزء کوره اصطخر بوده و با توجه به شواهد و آثار باستان‌شناسی دوره ساسانی و سده‌های نخست اسلامی در این منطقه، احتمالاً سکه‌های یافت شده، در ارتباط با داد و ستدهایی باشند که در این کوره یا با کوره‌های دیگر در میان مراکز جمعیتی در جریان بوده است. سال و محل ضرب سکه‌ها نشان از آن دارد که در کوره اصطخر ضرب نشده‌اند ولی به سبب اینکه در مبادلات اقتصادی نقش داشته‌اند، یافت شدن آنها در هر نقطه‌ای از جمله ارسنجان دور از ذهن نیست.^۴ محل ضرب

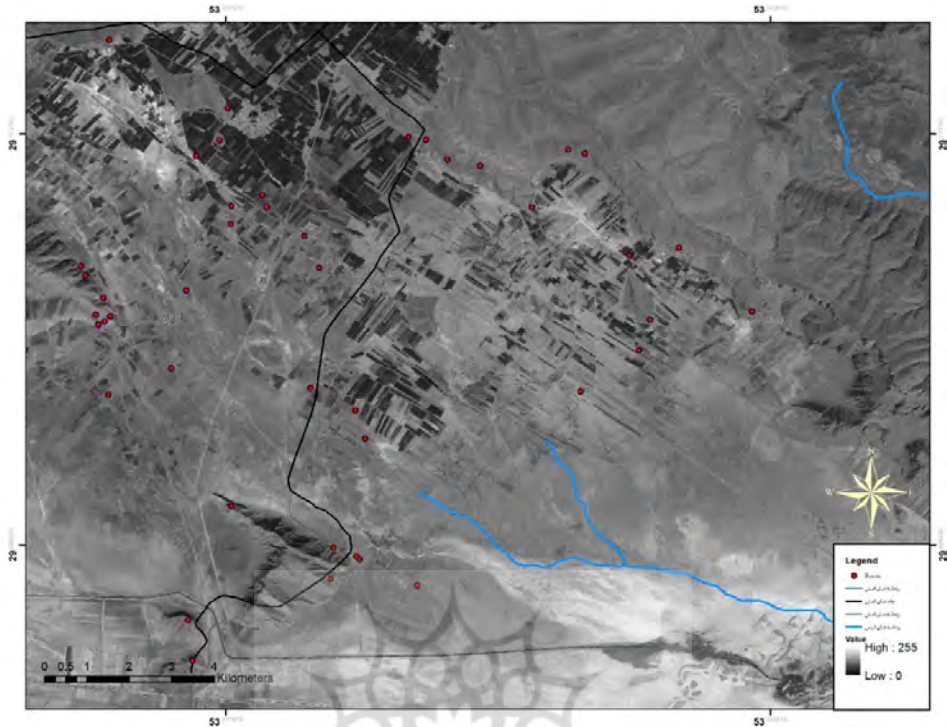
کتک^۱ شواهد و آثار باستان‌شناسی بسیاری قابل مشاهده است اما در بررسی‌های باستان‌شناسی به آنها توجه نشده یا باستان‌شناسان تنها به چند سطر نوشته و چند عکس بسنده کرده‌اند (Ikeda 1979; Tsuneki and Mirzaye 2012; Tsuneki 2012؛ تسونکی و دیگران، ۱۳۹۶: ۶۳ - ۵۵).^۲ در سال ۱۳۹۲ هیأت بررسی باستان‌شناسی ایران - ژاپن، استقرارهایی از دوره‌های هخامنشی / پسا‌هخامنشی، ساسانی و دوره اسلامی را در این منطقه گزارش کرده‌اند. انواع مختلف محوطه‌ها، در سه دشت اصلی^۳ ارسنجان و مراکز پیرامون آن قرار داشته‌اند. دست‌کم ۵ محوطه‌ی هخامنشی / پسا‌هخامنشی و ۸ محوطه‌ی دوره‌ی ساسانی در این منطقه شناسایی شده که شامل محوطه‌های استقرار، برج‌های دیده‌بانی، گورستان‌ها، بنای صخره‌ای و ... بوده‌اند (تسونکی و دیگران، ۱۳۹۳: ۵۷) (شکل ۳). بررسی‌های هیأت باستان‌شناسی ایران-ژاپن نشان داد که یکی از دوره‌های پرتراکم در منطقه‌ی ارسنجان، سده‌های نخست دوره‌ی اسلامی است. این هیأت از این دوره، ۱۴ محوطه در دشت‌های سه‌گانه و تعدادی هم در دشت گمبان گزارش می‌کند (همان، ۵۷) که بیشتر آنها تپه‌های کوچک بوده و با مشکل تخریب به وسیله‌ی فعالیت‌های کشاورزی و عمرانی مواجه هستند. در این دوره هیچ استقرار مرکزی مشاهده نشده و الگوی استقراری شبیه هم بوده و تا سده‌های میانه‌ی اسلامی ادامه پیدا می‌کنند. همچنین در این بررسی‌ها، ۱۰ محوطه،

۱ در منطقه توابع ارسنجان از پوزه تل خرمایی به سمت جنوب و شرق به نام گود کتک مشهور بوده است (زارعی، ۱۳۹۸: ۱۴).

۲ بنگرید به Ikeda 1979؛ ن. ک: پرونده‌های آثار ثبت شده شهرستان ارسنجان در فهرست آثار ملی؛ همچنین: نعمتی، ۱۴۰۰.

۳ در گزارش‌های منتشر شده توسط هیأت ایران - ژاپن از نام‌گذاری دشت ایسه، دکا و توابع برای دشت‌های شهرستان ارسنجان استفاده شده است (تسونکی و دیگران، ۱۳۹۳: ۵۷، نقشه ۶ - ۱). این نام‌گذاری جز دشت توابع در بین اهالی منطقه ناشناخته است و دو دشت دیگر را داکا (Dāqā) و ایسه نمی‌نامند. دشت ایسه همان دشت عایشه (عیشه) است که ایکدا آن را در گزارش خود به صورت Eiše به کار برده (Ikeda, J. 1979, 34, Fig: 2 & 3) که در برگردان آن دقت کافی صورت نگرفته است (تسونکی و دیگران، ۱۳۹۳: ۵۷، نقشه ۶ - ۱). همچنین ایکدا دشت توابع را به شکل دشت چهار دره سرآباد خوانده است (Ikeda, J. 1979, 34, Fig: 2 & 3).

۴ به‌عنوان نمونه بنگرید به: علی محمدی، نعمت‌اله، "واکاوای سکه‌های نویافته ساسانی در موزه چین"، دوفصلنامه تخصصی تاریخ



شکل ۳. پراکندگی آثار پیش از تاریخ، دوران تاریخی و اسلامی دشت توابع ارسنجان (نعمتی، ۱۴۰۰: ۲۰۲)

ده پهلوان، دکتر حسین صبری و دکتر محسن حیدری دستنایی که مقاله را خواندن و ایرادهای وارد به آن را تذکر دادند، کمال تشکر را داریم.

دو سکه از چهار سکه مذکور در ایالت فارس (کوره دارابگرد و کوره بیشاپور) و دو دیگر خارج از ایالت فارس؛ یکی ایالت جی و دیگری نهاوند است. امید بر آن است با معرفی این سکه‌ها، روشنایی اندکی بر تاریخ تاریک این منطقه در سده‌های نخست اسلامی بیفتد.

سپاسگزاری

از کمک‌های بی‌دریغ دکتر سجاد علی‌بیگی برای خواندن، ویرایش مقاله و در میان گذاشتن دیدگاه‌های انتقادی خود صمیمانه سپاسگزاریم. از سینا عباسلو برای خوانش و ترجمه نوشته‌های پهلوی سکه‌ها، همچنین از دکتر مصطفی

ایران اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، سال ششم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۶: ۱-۲۵ و همچنین ساسان‌پور، شهرزاد، "روابط اقتصادی تجاری و سیاسی ایران و چین در عصر ساسانیان"، دوفصلنامه علمی تخصصی مطالعات ایران کهن، شماره اول، سال اول، بهار و تابستان ۱۴۰۰: ۴۳-۷۱.

کتاب‌نامه

- دادور، ابوالقاسم مکوندی، لیلا. (۱۳۹۱)، «بررسی طرح تاج شاهان در سکه‌های ایران از دوره هخامنشی تا ساسانی»، نشریه هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی، شماره ۵۰: ۲۳-۳۲.
- رضائی باغبیدی، حسن. (۱۳۹۰)، «درباره چند مهر نوشته و سکه نوشته ساسانی و عرب‌ساسانی»، آینه میراث، شماره ۴۸: ۷۳-۸۹.
- رضائی باغبیدی، حسن. (۱۳۹۳). سکه‌های ایران در دوره اسلامی از آغاز تا بر آمدن سلجوقیان، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- زارعی، ولی. (۱۳۹۸). تاریخ ناحیه کتک ارستانجان فارس، قم: مارینا.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۹). تاریخ ایران کمبریج، جلد ۴: فتح ایران به دست اعراب در ادوار پیش از اسلام، گردآورنده: احسان یارشاطر، ترجمه: حسن انوشه، تهران: امیرکبیر: ۹-۷۹.
- ساسان‌پور، شهرزاد. (۱۴۰۰). «روابط اقتصادی تجاری و سیاسی ایران و چین در عصر ساسانیان»، دو فصلنامه علمی تخصصی مطالعات ایران کهن، سال اول، شماره اول: ۴۳-۷۱.
- سرفراز، علی‌اکبر، آوزرمانی، فریدون. (۱۳۸۷). سکه‌های ایران از آغاز تادورن زنده، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- سعادت‌مهر، محمدامین، رضا مهرآفرین، مریم یاغی‌زهی و زهرا نصراللهی. (۱۴۰۰). «پژوهشی بر سیر تحول ضرب درهم‌های عرب-ساسانی، نخستین سکه‌های جهان اسلام»، فصلنامه سخن تاریخ، سال ۱۵، شماره ۳۵: ۲۴-۵۱.
- شریعت‌زاده، سید علی‌اصغر. (۱۳۹۳). سکه‌های ایران زمین (مجموعه سکه‌های موسسه کتابخانه و موزه ملی ملک از دوره هخامنشی تا پایان دوره پهلوی)، تهران: پازینه.
- شمس‌اشراق، عبدالرزاق. (۱۳۶۹). نخستین سکه‌های امپراتوری اسلام، اصفهان، دفتر خدمات فرهنگی استاک.
- شوارتس، پاول. (۱۳۸۲). جغرافیای تاریخی فارس، ترجمه کیکاوس جهانداری، تهران: دانشگاه تهران و انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۵۱). تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
- علی‌محمدی، نعمت‌اله. (۱۳۹۶). «واکوی سکه‌های نو یافته ساسانی در موزه چین»، دو فصلنامه تخصصی تاریخ ایران اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، سال ششم، شماره اول: ۲۵-۱.
- عقیلی، عبدالله. (۱۳۷۷). دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی، مجموعه انتشارات ادبی - تاریخی بنیاد موقوفات
- آریامنش، شاهین، رستمی، هوشنگ. (۱۴۰۱). «سکه‌های عرب‌ساسانی، سکه‌های دوره قمرت»، پژوهشنامه ایران باستان، سال ۱، شماره ۲: ۱۴۱-۱۳۱.
- ابن اثیر، عزالدین. (۱۳۸۲). تاریخ کامل، جلد ۵، برگردان: دکتر سید محمدحسین روحانی، تهران: اساطیر.
- ابن اثیر، عزالدین. (۱۳۸۴). تاریخ کامل، جلد ۶، برگردان: دکتر سید محمدحسین روحانی، تهران: اساطیر.
- ابن بلخی. (۱۳۷۴). فارسنامه ابن بلخی، بر اساس متن مصحح لسترنج و نیکلسن، توضیح و تحشیه: دکتر منصور رستگار فسایی، شیراز: بنیاد فارس‌شناسی.
- ابن حوقل، ابوالقاسم. (۱۳۶۶). صورة الارض (سفرنامه ابن حوقل)، ترجمه: جعفر شعار، تهران: امیرکبیر.
- ابن خردادبه، عبیدالله بن عبدالله (متوفی ۳۰۰ ه. ق.). (۱۳۷۱). مسالک و ممالک، ترجمه: سعید خاکرند، تهران: موسسه مطالعات و انتشارات تاریخی میراث ملل با همکاری موسسه فرهنگی حنقاء.
- اصطخری، ابواسحق ابراهیم. (۱۳۷۳). ممالک و مسالک، ترجمه: محمدبن اسعد بن عبدالله تستری، به‌کوشش ایرج افشار، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.
- اعظمی (سنکسری)، چراغعلی. (۱۳۴۹). «تحول سکه در ایران از دوره هخامنشی تا اوایل دوره اسلامی»، هنر و مردم، شماره ۱۰۰: ۱۴-۹.
- البلاذری، الامام‌ابی‌العباس احمد بن یحیی بن جابر. (۱۳۳۷). فتوح البلدان، ترجمه محمد توکل، تهران: نقره.
- البلاذری، الامام‌ابی‌العباس احمد بن یحیی بن جابر. (۱۳۴۶). فتوح البلدان، ترجمه آذرتاش آذرنوش، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- البلاذری، الامام‌ابی‌العباس احمد بن یحیی بن جابر. (۱۴۱۷ ق.). انساب الاشراف، بیروت: دارالفکر.
- انصاری، مریم، زرشناس، زهره. (۱۳۹۲). «باز جستن ضراب‌خانه‌های ساسانیان در فارس» زبان‌شناخت، سال چهارم، شماره دوم: ۲۵-۳۶.
- تسونکی، آکیرا، شینجی نیشیاما و احمد آزادی. (۱۳۹۳). «بررسی باستان‌شناختی منطقه آرسنجان، اردیبهشت ۱۳۹۲»، گزارش‌های سیزدهمین گردهمایی باستان‌شناسی ایران، ۱۰-۱۲ اسفند ۱۳۹۳، تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری: ۵۵-۶۳.
- تقفی، ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن هلال. (۱۳۷۴). الغارات، ترجمه: عبدالمحمد آیتی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد.
- خلیفه بن خیاط. (۱۳۸۸-۱۳۸۷ ق/ ۱۹۶۷-۱۹۶۸ م.). تاریخ خلیفه بن خیاط العصفری، به کوشش سهیل زکار، بیروت: دارالفکر.

مقدسی، ابو عبدالله محمدبن احمد. (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ترجمه علی نقی منزوی، تهران: شرکت مولفان و مترجمان.

مقدسی، مطهر بن طاهر. (۱۸۸۹ م). البدء والتاریخ، بورسعید، مکتبه الثقافة الدینیة، بیروت: بی تا.

نصرالله زاده، سیروس. (۱۳۸۱). «سکه مسی عرب ساسانی»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۳۶، دی ۱۳۸۱: ۶-۸.

نفیسی، سعید. (۱۳۸۴). تاریخ اجتماعی ایران از انقراض ساسانیان تا انقراض امویان، تهران: اساطیر.

نعمتی، زهرا. (۱۴۰۰). بررسی الگوهای استقرار دوره ساسانی و تحلیل مکانی تدفین‌های این دوره در دشت ارسنجان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران (منتشر نشده).

یعقوبی، احمد بن اسحاق (ابن واضح یعقوبی). (۱۳۸۱). تاریخ یعقوبی، ترجمه محمدابراهیم آیتی، ۲ جلد، تهران: علمی فرهنگی.

یعقوبی، احمد بن اسحاق (ابن واضح یعقوبی). (۱۳۴۷). بلدان (البلدان)، ترجمه محمدابراهیم آیتی، تهران: علمی و فرهنگی.

دکتر محمود افشار یزدی، شماره ۶۹، تهران: چاپخانه شرکت علمی و فرهنگی.

فرای، ریچارد نلسون. (۱۳۸۹). تاریخ ایران کمبریج جلد ۳ قسمت ۱، تاریخ سیاسی ایران در دوره ساسانیان، گردآورنده: احسان یارشاطر، ترجمه: حسن انوشه، تهران: امیرکبیر: ۲۱۷-۲۷۶.

فکری پور، کنایون، شرفیان، فریبا. (۱۳۹۹). «تحلیل تاریخی سه سکه عرب ساسانی بیشاپور (سده نخست قمری)»، فصل‌نامه پژوهش‌های تاریخی، سال پنجاه و ششم، دوره جدید، سال دوازدهم، شماره اول (پیاپی ۴۵): ۹۵-۱۰۸.

قاسم بگلو، مرتضی. (۱۳۸۴). «ضرب سکه در نهاوند»، نشریه فرهنگان، سال هفتم، شماره ۲۶: ۱۵۵-۱۶۱.

قدامة بن جعفر. (۱۳۷۱). الخراج و صناعة الكتابة، ترجمه و تحقیق حسین قره‌چانلو، تهران: البرز.

کاتب واقدی، محمدبن سعد. (۱۳۷۴). الطبقات الکبری، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: فرهنگ و اندیشه.

گاریلدی، آندرن. (۱۳۹۶). تاریخ و سکه‌های ساسانی، ترجمه شاهین آریامنش، تهران: آریارمنا.

مستوفی، حمدالله. (۱۳۳۶). نزه القلوب، ترجمه محمد دبیرسیاقی، تهران: طهوری.




(ب) نافرسی

- Album, S. (2011). *Checklist of Islamic Coins*, 3rd ed., Santa Rosa.
- Album, S., Bates, M. L., and Floor W. (1993). "Coins and Coinage", in: *Encyclopaedia Iranica*, vol. VI, ed. E. Yarshater, Costa Mesa, Mazda, Pp. 14-41.
- Bates, M. (1996). "Dirham in the Islamic Period", in: *Encyclopaedia Iranica*, vol. VII, ed. E. Yarshater, Costa Mesa, Mazda, Pp. 426-428.
- Broome, M. (1985). *A Handbook of Islamic Coins*, London.
- Daryaei, T. (2010). "When the End is Near: Barbarized Armies and Barracks Kings of Late Antique Iran", *Ancient and Middle Iranian Studies*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. Pp. 43-52.
- Frye, R.N. (1973). *Sasanian Remains from Qasri-abu Nasr*, Cambridge.
- Gaube, H. (1973). *Arabosasanidische Numismatik (Handbucher der Mittelasiatischen Numismatic II)*, Braunschweig.
- Gobl, Robert. (1973). "Der Sasanidische Munzfund Von Seleucia (Veh-Ardaser)", *Mesopotamia*, Vol. 8/ 9.
- Gyselen, R. (2009), *Arab- Sasanian Copper Coinage*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Ikeda, J. (1979). *Preliminary Report of an Archaeological Survey in Arsanjan Area, Fars Province, Iran, 1977*, Kyoto University, Kyoto.
- Heidemann, S. (2010). "The Evolving Representation of the Early Islamic Empire and Its Religion on Coins Imagery", in A. Neuwirth, N. Sinai, M. Marx (ed.), *The Qur'an in Context: Historical and Literary Investigations in to the Qur'anic Milieu*, Leiden, Brill, Pp. 149-195.
- Mochiri, M.I. (1972). *Etudes de Numismatique Iranienne Sous Les Sassanides*, Tome I: Tehran.
- (1977). *Étude de numismatique iranienne sous les Sassanides et Arabe-Sassanides*, Tehran.
- (2005-6). "Monnayage arabo-sasanide de Dārābgird", in: *Nāme-ye Irān-e Bāstān*, vol. 5, nos. 1-2, serial nos. 9-10, pp. 33-58.
- Paruck, F.D.J. (1944). "Mint-Marks on Sāsānian and Arab Sāsānian Coin", *Journal of the Numismatic Society of India*, 6.
- Sears, S. D. (1997). *A Monetary History of Iraq and Iran, Ca. CE 500 to 750*, PhD Dissertation, in Near Eastern Languages and Civilizations, University of Chicago.

- Tsuneki, A. (2012). "The Arsanjan prehistoric project and the significance of southern Iran in human history", in *Namvarnameh*, eds. Alizadeh, K., and H. Fahimi, Tehran: Iran Negar, Pp. 19-30.
- Tsuneki, A. & A. Mirzaye. (2012). "The Result of the 2011 research season, The Arsanjan project, 2011. Tehran: Research Center of the Iranian Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization and University of Tsukuba: Tsukuba.
- Walker, J. (1941). *A Catalogue of the Arab-Sassanian Coins*, Oxford.



Analysis of Arab-Sassanid Coins of Dūkohak Village Shelter of Arsanjan, Fars

Ebrahim Roustae Farsi¹ , Vali Zarei² , Zahra Nemati³ 

Abstract

Numismatic study of Arab-Sassanid coins can be a turning point in the numismatic study of Both Sassanid and Islamic era. It provides us with extensive information about victories, conquerors, governors, political and administrative geography and etc. General motifs, themes, writings, and pictures on the coins show no different with the Sassanid Dirhams but according to the inscriptions they date back to the first centuries of lunar calendar and categorized as Arab-Sassanid coins. In winter 2012, Vali Zarei found 4 coins in a small shelter at Dūkohak, a small village near the town Arsanjān. The coins had undergone some erosion during the course of time. 2 of them were minted at Bishāpur and Dārābgerd in 34 and 75 A.H which carry the name of Muslim governors Abdollah-ibn-Amer and Mohleb-ibn-Abisofreh in Pahlavi alphabet. The other 2 do not have any Arab governors' name and the name of Khosrow II (Khoasro Parviz) is readable on them in Pahlavi alphabet; they were minted in 33 and 50 A.H at Jay and Nahāvand. In the following research beside defining the spot where the coins are found the historical geography of the location Dašr-e Tavābec-e Arsanjān and Dūkohak village within Sassanid time and the first centuries of Islamic era, plus the location where they are minted will be studied.

Keywords: Arsanjān, Dūkohak Village, Coin, Arabs-Sassanids, Abdollah-ibn-Amer, Mohleb-ibn-Abisofreh

¹ MA of Archaeology, Islamic Azad University of Central Tehran Branch, Tehran, Iran (Corresponding Author)  ebrahimroustaeefarsi@gmail.com

² Payame Noor University, Safashar Branch, Fars, Iran.

³ Tehran University, Tehran, Iran.

Article info: Received: 22 November 2022 | Accepted: 27 November 2022 | Published: 1 January 2023

Citation: Roustae Farsi, Ebrahim; Zarei, Vali; Nemati, Zahra. (2023). "Analysis of Arab-Sassanid Coins of Dūkohak Village Shelter of Arsanjan, Fars". *Ancient Iranian Studies*, Vol. 1 (4): 55-75.

<https://doi.org/10.22034/AIS.2023.370610.1032>